

ГРАМАТИЧНІ АРХАЇЗМИ В «ЕНЕЇДІ» ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО В АСПЕКТІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Барташук О. Ю.

*кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри української мови та літератури
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
вул. Проскурівського підпілля, 139, Хмельницький, Україна
orcid.org/0000-0002-9022-5523
olesya10091@ukr.net*

Філінюк В. А.

*кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри української мови та літератури
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
вул. Проскурівського підпілля, 139, Хмельницький, Україна
orcid.org/0000-0003-4951-7732
amicus.solaris@gmail.com*

Ключові слова: *архаїчні риси, лексико-фонетичні явища, лексико-словотвірні одиниці, лексико-морфологічні явища, застарілі форми.*

У статті проаналізовано функціонування граматичних архаїзмів в «Енеїді» І. Котляревського на основі поділу на лексико-фонетичні, лексико-словотвірні та лексико-морфологічні. До частотних лексико-фонетичних архаїчних явищ належать чергування звуків; фонетичні форми зі збереженням звука, замість якого в сучасній мові виступає інший; вставляння, усичення, випадання одного або кількох звуків; неповноголосся -ра-, -ла-, що відповідає сучасному -оро-, -оло-, відсутність протези.

Серед словотвірно-лексичних архаїчних явищ виділено ті, що пов'язані з уживанням префіксів іс-, із-, в-, во-, воз-, вос, у-, од-, со-, су-; суфіксів -ець- та -ник-; компонента много. З'ясовано, що в «Енеїді» часто трапляються лексико-морфологічні архаїчні явища, пов'язані з уживанням застарілої дієслівної особової форми теперішнього часу єсть; суфікса -ова- замість -ува-, -юва-; архаїчних інфінітивних форм на -ть; форм особових дієслів без закінчення; використанням постфікса -ся в дієслівних формах; форм наказового способу з нередукованим закінченням -іте та -ім; особових дієслівних форм зворотного стану із суфіксом -сь замість -ся; постфікса -ть у формі III особи однини теперішнього часу; архаїчних форм дієприкметників і дієприслівників; паралелізмом особових закінчень дієслів у I особі множини: -мь-, -мо-, -мы-, -м-, -ме-, що розвинулися після занепаду зредукованих.

До поширених лексико-морфологічних архаїчних явищ у системі іменника належать уживання застарілих іменникових форм зі специфічними закінченнями й суфіксами; у системі прикметника – уживання нестягнених повних форм прикметників (дієприкметників, порядкових числівників, вказівних, означальних і питально-відносних займенників); наявність стягнених прикметникових, дієприкметникових і займенникових форм; архаїчні відмінкові форми прикметників; творення складної форми ступенів порівняння прикметників за допомогою слів «самий», «тяжко», «з диявола» та суфікса -ійш-. Виділено архаїчні форми займенників, прислівників і службових частин мови, які вийшли з активного вжитку чи збереглися в говорах.

GRAMMATICAL ARCHAISMS IN IVAN KOTLIAREVSKYI'S "ENEIDA" IN THE ASPECT OF THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

Bartashuk O. Yu.

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature
Khmelnysky Humanitarian-Pedagogical Academy
Proskurivskoho pidpillia str., 139, Khmelnytsky, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9022-5523
olesya10091@ukr.net*

Filiniuk V. A.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Philology
Khmelnysky Humanitarian-Pedagogical Academy
Proskurivskoho pidpillia str., 139, Khmelnytsky, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4951-7732
amicus.solaris@gmail.com*

Key words: *archaic features, lexical-phonetic phenomena, lexical-word-forming units, lexical-morphological phenomena, obsolete forms.*

The article analyzes the functioning of grammatical archaisms in I. Kotliarevskoho "Eneida" on the basis of division into lexico-phonetic, lexico-word-forming and lexico-morphological types. Frequent lexical-phonetic archaic phenomena include alternation of sounds; phonetic forms with the preservation of sound, which is replaced by another in modern language; inserting, truncating, dropping one or more sounds; non-full voicing -pa-, -ла-, which corresponds to the modern -opo-, -оло-, lack of prosthesis. Among the word-forming and lexical archaic phenomena are those associated with the use of the prefixes ic-, із-, в-, во-, воз-, вос, у-, од-, со-, су-; suffixes -ець- and -ник-; component много. It has been found that in "Eneida" there are many lexical and morphological archaic phenomena associated with the use of the obsolete verb personal form of the present tense єсть; suffix -ова- instead of -ува-, -юва; archaic infinitive forms on -ть; forms of personal verbs without ending; using the postfix -ся in verb forms; forms of the imperative mood with the unreduced ending -іте and -ім; personal verb forms of the reverse condition with the suffix -сь instead of -ся; postfix -ть in the form of the third person singular of the present tense; archaic forms of participles and gerunds; parallelism of personal endings of verbs in the first person plural: -мь, -мо, -мы, -м, -ме, which developed after the decline of the reduced sounds. Common lexical and morphological archaic phenomena in the noun system include the use of obsolete noun forms with specific endings and suffixes; in the system of adjectives – the use of uncontracted full forms of adjectives (participles, ordinal numbers, indicative, definite and interrogative pronouns); the presence of contracted adjectives, verbs and pronouns; archaic case forms of adjectives; creating an analytical form of degrees of comparison of adjectives with the words «самий», «тяжко», «з диявола» and the suffix -ійш-. Archaic forms of pronouns, adverbs and auxiliary parts of speech that have fallen out of active use or survived in dialects.

Постановка проблеми. Традиційно вважають, що визначальну роль у становленні української літературної мови відіграв Іван Котляревський, котрий в основу письменницької творчості поклав середньонадніпрянські говори, які розглядають основою й української

національної, і літературної мови. Сьогодні літературна творчість зачинателя української літературної мови неодноразово ставала об'єктом наукових студій із мовознавчого, літературознавчого, культурологічного та етнографічного ракурсів.

Зокрема, у 2015 р. у Львові вийшло друком комплексне синтетичне дослідження-монографія С. Нахліка, у якій автор підсумував, узагальнивши та переосмисливши, основні майже двохсотлітні здобутки в дослідженні літературної спадщини І. Котляревського й зауважив щодо мови його творів: «За часів, коли почав вправлятися у складанні віршів Іван Котляревський, перед ним відкривалося два шляхи: або писати українською народною мовою, себто живою, розмовною, за якою до того ж стояла багатюща фольклорна традиція, а також часткова апробація у так званих низьких жанрах попередньої літератури, або ж послугуватися російською літературною мовою, якою друкувалася тодішня світська преса і на яку, внаслідок насильницьких заходів царизму, переходили вищі верстви української суспільності. Цими двома шляхами він і пішов у своїй довголітній літературній діяльності: спочатку першим, звичнішим для нього, а потім пробував іти також другим» [1, с. 21]. Загалом дослідник зазначив, що «на час травестування «Енеїди» (починаючи від 1790-х рр.) староукраїнська літературна мова вже практично зникла, точніше, була усунута з активного вжитку в підросійській Україні. Він застав лише уламки тої книжної (писемної) мови, з яких і насміхався в комічній опері «Наталка Полтавка», відтворюючи канцелярський жаргон Возного» [7, с. 21]. Отже, у руслі таких поглядів щодо тогочасного стану української мови нам видається актуальним завданням дослідити наявність архаїчних граматичних рис в «Енеїді» І. Котляревського.

Аналіз досліджень. Безпосередньо мова літературних творів І. Котляревського була предметом досліджень вітчизняних мовознавців у різні роки. Так, М. Пилинський досліджував мову і стиль «Енеїди» [2]; Ю. Шевельов аналізував лексику його творів з позиції традицій і новотворів [3]. Внесок І. Котляревського у становлення української літературної мови в другій половині XVIII – першій половині XIX ст. став предметом дослідження М. Лисинюк [4]. Г. Буткова проаналізувала внесок І. Котляревського у розвиток нової літературної мови на фоні загальнокультурних особливостей доби межі XVIII–XIX ст. [5]. У загальнокультурному контексті проаналізував творчість письменника Г. Степаненко [6] та ін.

Водночас аналіз фахових джерел засвідчив, що в останні роки значно зріс інтерес до дослідження архаїчних рис творів представників українського письменства. Зокрема, Л. Павленко проаналізувала особливості функціонування граматичних архаїзмів у творчості Т. Шевченка [7]. Лексико-семантичні поля і групи лексичних архаїзмів у літературній спадщині І. Нечуя-Левицького стали предметом дослідження Ж. Колоїз [8]. Н. Баран-

ник виділила й охарактеризувала низку архаїчних груп лексики в романах С. Стороженка [9]. І саме її типологію ми взяли в основу аналізу архаїчних граматичних рис в «Енеїді» І. Котляревського.

Метою статті є аналіз особливостей граматичних архаїзмів у поемі І. Котляревського «Енеїда» на основі їх поділу на лексико-фонетичні, лексико-словотвірні та лексико-морфологічні архаїчні явища.

Завдання статті визначаються її метою і полягають у виявленні історично маркованої лексики та її систематизації за граматичними проявами.

Об'єктом дослідження є лексика поеми І. Котляревського «Енеїда», а **предметом** – фонетичні, словотвірні й морфологічні архаїзми в її складі.

Вклад основного матеріалу. Серед низки визначень поняття архаїчності нам найбільше імпонує сформульоване Г. Гайдукевич: «Архаїчними є слова, що позначають актуальний для даної мовної спільноти референт, але характеризуються ізольованістю фонетично-графічної, морфологічної, словотвірної чи лексико-семантичної форми на тлі сучасної мовної системи, внаслідок чого в їхній семантичній структурі вирізняється сема «архаїчний», яка відносить їх на периферію лексичного складу мови, з одного боку, та на периферію відповідного синонімічного гнізда, з другого, і надає йому експресивної конотації у мові та виразної стилістичної функції у тексті» [10]. Граматичні архаїзми ілюструють передусім збереження давніх особливостей формотворення, словозміни, відмерлих граматичних категорій, і в сучасному мовознавстві їх прийнято розподіляти на лексико-фонетичні, лексико-словотвірні та лексико-морфологічні архаїчні явища [9, с. 202].

Аналіз лексики поеми «Енеїда» засвідчив, що до найбільш виражених лексико-фонетичних архаїчних явищ можемо зарахувати ті, що пов'язані з видозміною певних звуків у словах, у яких «на сучасному етапі вони мають дещо інше фонетичне оформлення. До цієї групи належать застарілі слова, які характеризуються, в основному, чергуванням звуків, усиченням або, навпаки, вставленням одного або двох звуків, у результаті чого слово, маючи відповідник у сучасній мові, набуває іншого, відмінного звучання застарілості» [9, с. 211]. Серед найбільш частотних в аналізованому творі лексико-фонетичних явищ виділимо такі: 1) чергування голосних звуків: «Потім з підлевою індик» [11, с. 23]; «По локоть руки засукав» [11, с. 44]; «К війні, в яку їх злость веде» [11, с. 134]; «Злость, кажуть, сатані сестриця» [11, с. 157]; «Поставить, як іти в поход» [11, с. 151]; «За нею рани, смерть, увіччя, Безбожність і безчоловіччя» [11, с. 134]; «За те в немилость і попала» [11, с. 159]; «Завязтость

всіх опановала, Тут лютость всіма управляла» [11, с. 179]; «Без битой голої копійки» [11, с. 135]; «Позволь тіла убитой раті, Як водиться землі предати» [11, с. 208]; «Еней на бой його лиш просить, І так би й кончилась війна» [11, с. 211]; «Побачимо те в п'ятій часті» [11, с. 140]; «Війна в кровавих ризах тут» [11, с. 134]; «Війни кривавой не страшися» [11, с. 143]; «Тут люд був різних язиків» [11, с. 139]; «І різні пісні підняли» [11, с. 161]; «Там різний гомін з стукотнею» [11, с. 175]; «Шатнулись, різних трав нарвали» [11, с. 223]; «Все вешталосся, все кишало» [5, с. 219]; «Біда не по дерев'ях ходить» [11, с. 141]; «Єднаково ж сам не плошайся» [11, с. 143]; «Блакитне полом'я взвилось» [11, с. 159]; «Як знахурі, чуже толкуєм» [11, с. 167]; «Правила, сала, осятрини» [11, с. 213]; приголосних звуків: «І мусила їй обіцати!» [11, с. 159]; «В чиновні вивесть обіцав» [11, с. 165]; «Хоть молоді були та гожі» [11, с. 162]; «І нову Трою захищати» [11, с. 173]; «І діло Турна захищав» [11, с. 211]; «На перву ритулян попитку» [11, с. 173]; «До сього часу» [11, с. 182]; «І виконивши всі обряди, Латин прорек такий приказ» [11, с. 212] тощо; 2) фонетичні форми зі збереженням звука, замість якого в сучасній мові виступає інший. Так, на місці новозакритих складів сьогодні вживаємо і замість *о*, відтвореного в поемі: «Кусала ногті на руках» [11, с. 34]; «Бо послі, чуши. Нічичирк!» [11, с. 18]; «Тоді від мене возмеш чвирк» [11, с. 19]; «Тут їли рознії трави» [11, с. 23]; «Ночною се було добою» [11, с. 35]; «І весь проворний чесний род» [11, с. 87]; «І в самий штурхобочний бой» [11, с. 125]; «А все то хитрость єсть жіноча» [11, с. 148]; «А вас, Анхізович, покорно Прошу Паланта доглядать» [11, с. 151]; «Но пред Іулом прослезивсь» [11, с. 166]; «І убирались на простор» [11, с. 169]; «В бою стояли у ворот, І боронили в кріпость вход» [11, с. 180]; «Не спас ні рост, ні сила многа» [11, с. 181]; «Возьміть назад свої гостинці» [11, с. 213]; «Мессап же мусить підкреляти» [11, с. 216]; «Нехай своїх держаться слов!» [11, с. 217]; «І байдуже – ні слюз, ні слов» [11, с. 219]; «Боль рани зараз уняло» [11, с. 223]; «Утихомирясь, стали в строй» [11, с. 227]; 3) усічення, випадання одного або кількох звуків: «Як амуницю спорядили» [11, с. 132]; «Пред страшним воїном гряде» [11, с. 137]; «І лошаків мінять охоч» [11, с. 137]; «Чрез тебе сили набираєм» [11, с. 142]; «Тогді не буду жить чрез силу» [11, с. 152]; «Нехай Зевес вам помога» [11, с. 153]; «Еней тож по лісу бродив» [11, с. 153]; «К Лависі од любові був в горі» [11, с. 155]; «А послі Ремових він воїв По одному всіх подушив» [11, с. 167]; «Рутульці зрятъ – навстяз ворота» [11, с. 180]; «Якмога швидше уби-

равсь» [11, с. 181]; «Без зву к нам в гості нав'язався» [11, с. 182]; «Велить явитись пред собою» [11, с. 112]; «Таким тебе зна наша Січ» [11, с. 112]; «І хан сказав так, не сумнись» [11, с. 212]; «Коли Еней мене бажа» [11, с. 215]; «Народ, як черв, заворушиться» [11, с. 216]; «А Турна повстрічатъ бажа» [11, с. 223]; «Безсмертного хто ж ма убити?» [11, с. 220] та ін.; 4) вставляння одного чи кількох звуків: «Процайсь навек тогді з порядком» [11, с. 47]; «І кров христ'янську замовляти» [11, с. 53]; «Які письменніші із них» [11, с. 134]; «І сами о світі не знались» [11, с. 135]; «Як доля против нас яриться» [11, с. 141]; «Тут будет град над городами» [11, с. 143]; «Евандр цар добрий, я чував» [11, с. 145]; «Блакитне полом'я взвилось» [11, с. 159]; «Реветь, і душу іспускаєть, І воздух грімом наполняєть» [11, с. 181]; «Латинській посли ззиркнулись» [11, с. 209]; «Против Енея не храбруйте» [11, с. 212]; «Либонь, і під руку ведець» [11, с. 223]; «Зцілющої води примчали» [11, с. 223] та ін.; 5) неповноголосся -ра-, -ла-, що відповідає сучасному -оро-, -оло-: «Латинці і мені враги» [11, с. 146]; «Умом і храбростю своєю» [11, с. 151]; «Крилатая, з сім'ю главами» [11, с. 154]; «Осрамлена моя гора!» [11, с. 160]; «У главной бапти на сторожі» [11, с. 162]; «І заступайте від вражди» [11, с. 166]; «Похвастать храбростю своєю» [11, с. 169]; «Навіки милий глас умовк» [11, с. 172]; «Против Енея не храбруйте, /» [11, с. 212] та ін.; 6) уживання слів без протетичних приголосних: «Сорочка, зв'язана узлами» [11, с. 73]; «Палав огонь, великий страх!» [11, с. 77]; «І саме ухо прехихе» [11, с. 97]; «Еней наш насторочив уха» [11, с. 98]; «Зате узол дружлюбивий» [11, с. 126]; «І тільки одповідь мав дати» [11, с. 126]; «На улиці все і жила» [11, с. 133]; «Ну, к чорту! Швидше охмеляйся» [11, с. 158]; «Купив би музи на охвоту» [11, с. 189].

Виділили також низку лексико-словотвірних архаїчних явищ, визначальними особливостями яких дослідники називають «їх відмінність від сучасних лексем-відповідників специфічними суфіксами та префіксами» [9, с. 210]. До зафіксованих граматичних архаїзмів такого порядку належать: 1) архаїчні префікси *із-* та *іс-*: «Прийшла Венера, іскривившись» [11, с. 20]; «Щоб ти се сам їй ізвелів» [11, с. 21]; «Дідона рано ісхотилась, Як одяглись, то ізійшлися» [11, с. 26]; «Як швидко оком ізмигнеш» [11, с. 28]; «Неначе дурману із'їла» [11, с. 33]; «І так ісп'яна їй сказав: Нехай ізслизне твій Дарес» [11, с. 45]; «Іскорчившюся в дугу. Ірися нею ізробилась» [11, с. 49]; «Сидиш, мов демон, під водою, Ізморщившись» [11, с. 51]; «Коли ж був трус, як ізгадаю» [11, с. 62]; «Або і волос ізігнать» [11, с. 62]; «Поб'єм – іскореним їх род» [11, с. 126];

«*Ізміг врага в яєшню зм'яти*» [11, с. 220] та ін.; 2) префікси в-, во-, воз-, вос-: «*Світилка Фебова ввійшла*» [11, с. 173]; «*Побігла з криком вокруг вала*» [11, с. 174]; «*Іул сердечно взвеселився*» [11, с. 180]; «*Через неї вся латинь возстала*» [11, с. 187]; «*Вокруг себе все побиває*» [11, с. 196], «*Нікого вкруг себе не бачив*» [11, с. 161]; «*Аркаді! Лицаря возьміте!*» [11, с. 198]; «*Уздрів се Турн, возвеселився*» [11, с. 222] тощо; 3) префікс у-: «*Чи чорт за душу удряпнув?* /» [11, с. 127]; «*Навильот умисли всі знає*» [11, с. 155]; «*Прийшла Цибеллу умоляти*» [11, с. 159]; «*І убирались на простор*» [11, с. 169], «*Навіки милий глас умовк*» [11, с. 172]; «*Умазати морду їх мазкою*» [11, с. 175]; «*Но як же сильно удивився*» [11, с. 182]; «*І до того вас укараю*» [11, с. 184]; «*Не маю я ушановання; Ось як богинь я украдаю*» [11, с. 184]; «*Ув'яв Паллант, судеб по волі*» [11, с. 198] тощо; 4) префікси о-, од-: «*Та пан Еней наш опізнився*» [11, с. 90]; «*І на гінця свого озлився*» [11, с. 126]; «*І в руки всіх оддати катам*» [11, с. 128]; «*Зевес їй оддавав повагу*» [11, с. 159]; «*Одкиньте страх і не робійте*» [11, с. 161]; «*Разком на той світ одпровадим*» [11, с. 161]; «*Щоб я од земляка одстав*» [11, с. 163]; «*Для його служби жизнь оддали*» [11, с. 164]; «*Одважних стали обнімати*» [11, с. 165]; «*Оддати троянцям з баришком*» [11, с. 173]; «*Ми вас одучим, супостати, Чужій землі однімати*» [11, с. 179]; «*Або оддам вас на роботу*» [11, с. 184] тощо; 5) префікс по-: «*Но повстрічався з другом Низом*» [11, с. 168]; «*Оп'ять о битві помисляв*» [11, с. 173]; «*А князь ваш бідний що помислить?*» [11, с. 183]; «*Сказав Венул – не погнівись!*» [11, с. 212]; «*А потайть – богам обидно*» [11, с. 218]; «*В ритульський подоспіла строй*» [11, с. 220]; «*Що став похожим на верзун*» [11, с. 227]; 6) префікс со-: «*Не ви народ мій сотворили*» [11, с. 185]; 7) суфікс -ник: «*Іул, Еней як наслідник, Похвальну рацію сказав; І свій палаш, що звавсь побідник, До боку Низа прив'язав*» [11, с. 165]; «*Як втопленик, посинів ввесь*» [11, с. 214]; 8) префікс су-: «*І супротивних потрошиє*» [11, с. 199]; 9) структурний компонент много-: «*Услухи Венеру многогрішну!*» [11, с. 187]; 10) суфікс -ець: «*Нехай стиха Латина з стульця*» [11, с. 229].

Проте, як засвідчив аналіз, найбільшого вияву в «Енеїді» набули лексико-морфологічні архаїчні явища, «як правило, різні частини мови, які дещо по-іншому були виражені в далекому минулому» [9, с. 210]. Найбільше таких граматичних архаїчних явищ ми виділили в системі дієслівних форм і категорій, а саме: 1) уживання застарілої особової форми теперішнього часу дієслова бути *єсть*: «*Що од Енея єсть послі*» [11, с. 111]; «*Який між ними єсть уклад*» [11, с. 118], «*Який пройдисвіт єсть Еней*» [11, с. 122]; «*Паллант мій ваш єсть*

атаман» [11, с. 151]; «*Що нам всього милише єсть*» [11, с. 153]; «*У тебе мати єсть старая*» [11, с. 163]; «*І Ісполин єсть черв і прах*» [11, с. 181]; «*Він діло єсть руки твоєї*» [11, с. 186]; «*Така підданців єсть любов*» [11, с. 196], «*Що з Турном дружба єсть пуста*» [11, с. 202], «*Мужича правда єсть колюча*» [11, с. 202], «*Де діти єсть такії*» [11, с. 212]; «*І смерть моя вам єсть потіха, Душа моя не єсть чужа*» [11, с. 215]; «*Судьби єсть воля*» [11, с. 218] тощо; 2) суфікс -ова замість -ува; -юва: «*Щоб їй насумоватись всмак*» [11, с. 35], «*І тут старців нагодовати*» [11, с. 35], «*Покушувати стусанів?*» [11, с. 41], «*І тут вони не шанувались*» [11, с. 59], «*Тарані торговав возами, ... Уже в чім, бач, поруховати*» [11, с. 53], «*За хліб подяковав, за сіль*» [11, с. 55], «*Еней-сподар посумовавши*» [11, с. 58], «*А які знали, то московських Вигадовали бриденьок. Як мандровав козак всю ніч*» [11, с. 58], «*Куди до пекла мандровати*» [11, с. 60], «*Еней сьому подивовався*» [11, с. 62], «*При шведчині я дівовала*» [11, с. 62], «*Не люблять в пеклі жартовати*» [11, с. 65], «*Завязатість всім опановала*» [11, с. 179] тощо; 3) архаїчні дієслівні інфінітивні форми на -ть: «*З собою стали розмовлять; Наїлися і прийнялися, Щоб по-вчораїньому гулять*» [11, с. 27], «*Та ба! бач, треба покидати*» [11, с. 32], «*Досита щоб було всім їсть*» [11, с. 32], «*І стали тут оддыхать. Далось і їм троянців знать. Оп'ять забули горювать; Буває щастя скрізь поганцям, А добрий мусить пропадать*» [11, с. 59], «*Колись нам треба всім пропасть*» [11, с. 64], «*Послали до царя сказати*» [11, с. 59], «*Цариці мусим сю піднести*» [11, с. 116], «*В чиновні вивесть обіщав*» [11, с. 165]; «*Де усу būtų, пушок мякенький*» [11, с. 166]; «*Убить і околить готов*» [11, с. 217] тощо; 4) форми особових дієслів без закінчення: «*Аж не пізна вас дідько сам*» [11, с. 75], «*Мов чоловічий голос слуха*» [11, с. 98]; «*То так її вподоба*» [11, с. 106]; «*Проте Еней зна, молодець*» [11, с. 116]; «*Ритулець Турн тебе вже свата*» [11, с. 120]; «*Вельможі! Хто царя не слуха*» [11, с. 128]; «*Турн побува мене в жмені*» [11, с. 145]; «*К роботі приганя майстрів*» [11, с. 150]; «*На злеє всякий ма охоту*» [11, с. 158]; «*Коли в кошару звіта, Без крику мізок висмокта*» [11, с. 168]; «*І вся здригнула старшина*» [11, с. 215]; «*Бо нею управля Зевес*» [11, с. 226]; «*На Турна міцно наступа, Тебе ніхто не захова*» [11, с. 229] тощо; 5) уживання постфікса -ся в дієслівних формах: «*І щоб к ним лучче підмоститься І пред Юноною заслужиться*» [11, с. 41], «*Еней не чув аж підошов, Хватаючися за ягою*» [11, с. 72]; «*До пекла навпростець прямуйся*» [11, с. 55], «*Та ну, на нас лиш придивися, – Сказала, – дуже не гнівися, Ось глянься...*» [11, с. 75], «*В Латинівій*

дочці **добиться**, Царя приданим **поживиться**» [11, с. 106], «*Іду з Енеєм поштурхаться*, В моїх поступках **оправдаться**» [11, с. 217] ««Еней наш роздоброхотався» [11, с. 40], «Сім кіп стоялася вона» [11, с. 56], «Збирають союзних **поспішайся**» [11, с. 156] тощо; 6) уживання форм наказового способу із нередукованим закінченням *-іте* в II особі множини «*Підіть гінця мені **кликніте***, До мене зараз щоб прийшов, *Глядіть же, цупко **прикрутіте***» [11, с. 29], «***Беріте** рать, **ідіте** з Богом*» [11, с. 153], «*А про війну і в головах Собі ніколи **не кладіте***, А мовчки в запічках **сидіте**» [11, с. 128], «*Зберіться, Турна **окружіте***, Гуртом, гуртом його **напріте**» [11, с. 183]; «*Аркаді! Лицаря **возьміте!*** В ралець к Евандру **одне-сіте**» [11, с. 198] тощо; 7) до мало вживаних сьогодні можемо зарахувати вживані автором особові дієслівні форми зворотного стану із суфіксом *-сь* замість *-ся*: «*Чи се ж таки до діла робиш, **Що й досі тут загулявсь?*** Зевес не дурно **похвалявсь**» [11, с. 30], «*Тут закурім, **заженихай-мось***, *Не розлучаймось ніколи*» [11, с. 88] тощо; 8) уживання постфікса *-ть* у формі III особи однини теперішнього часу: «*Ввесь **знаєть** світ, що я не зловна*» [11, с. 119], «*Нехай твої **шепчеть** голосок*» [11, с. 129] тощо; 9) інфінітив із постфіксом *-сь* ц вживання в наказовому способі постфікса *-ся*: «*І битися **не поспішайся***» [11, с. 218]; «*І воюватись мали **хіть***» [11, с. 133] тощо; 10) усічені форми дієприслівників: «*Сей, **сидя** на кормі, **хитався***» [11, с. 57], «*Та **сидя** люлечки **курили***» [11, с. 57], «*Як б'ють їх, **не жалія** поту*» [11, с. 176]; «*Другії **лежа** розмовляли*» [11, с. 192]; «*Еней, **не милуя** чванливих*» [11, с. 205]; «***Утихомирясь**, стали в строй*» [11, с. 227]; «*Біду **побачив** неминучу*» [11, с. 103], «***Держась** воєнного обряду **Готовили** заздалегідь*» [11, с. 134], «***Роздігнися**, порозкладались*» [11, с. 162]; «*І часовії, на мушкетах **Поклавились**, спали на заказ*» [11, с. 167]; «*То, **зглянувшись** між собою*» [11, с. 228] тощо; 11) архаїчні форми дієприкметників і дієприслівників: «*А панська на всі боки **гнуца***» [11, с. 212], «***Терпівших** гіркую годину*» [11, с. 146], «*Еней, по човну **походжяя***, На всі чотири **розглядая**» [11, с. 104], «*В сій думці **смутно** **походжяя***» [11, с. 193], «*Ютурна, кіньми **управляя***, Як од хортів лиса **виляя**» [11, с. 224] тощо; 12) паралелізм особових закінчень дієслів у I особі множини: *-мь, -мо, -мы, -м, -ме*, що розвинулися після занепаду зредукованих: «*Виходь!*» – *кричить*. – *Тічка **подмімо***, *Нікого в поміч **не про-сімо***» [11, с. 05], «*Уже ж **вістимо** всім богам*» [11, с. 229], «*То ми тобі таки щось **скажем***, А може, в пекло шлях **покажем**» [11, с. 63], 13) наказова форма на *-ім*: «*Тут **закурім***, *заженихаймось*» [11, с. 88] тощо.

До найбільш поширених лексико-морфологічних архаїчних явищ у системі іменника належать такі: 1) застарілі іменникові форми зі специфічними закінченнями й суфіксами: «***Веселле** в душу і **влилось!***» [11, с. 155]; «*На вал **колоддя** **накотили***» [11, с. 156]; «*І **злостію** **ввесь** **закитів***» [11, с. 182]; «*Товклись **кулаччям** по зубах*» [11, с. 216]; *Богиня з **радіц** танцювала*» [11, с. 229]; «*Дала **стариганю** поклон*» [11, с. 75]; «*Сама з **царицею** **горювала***» [11, с. 34], «*І **пред Юноной** **заслужиться***» [11, с. 49], «*Як під **Бендер'ю** **воювали***» [11, с. 58], «*Хоть **будуть** **голоса** **кричати***» [11, с. 66], «*Як під **кислицею** **опинився***» [11, с. 67], «*Та **знали** **церков** **щоб** **одну**;... **були** **в** **огні** **на** **самім** **дну**» [11, с. 79], «*В **кип'ячих** **сіркой** **казанах***» [11, с. 80], «*Що **їздили** **по** **ярмаркам***» [11, с. 80], «*Писарчуки **поганих** **віриш***» [11, с. 81], «*Ніхто не **гляне** і **для** **сміха***» [11, с. 88], «*Або **жмурили** **по** **куткам***» [11, с. 97], «*Тих **переверне** **на** **звірей***» [11, с. 102], «*І **все** **ходила** **навичом***» [11, с. 106], «***Гадюкой** в **серце** **поповзла***» [11, с. 119], «***Достав** од **Турна** **по** **усам***» [11, с. 122], «*Коли я **тішився** **війной?***» [11, с. 127], «***Щоб** **військо** **йшло** **під** **коругов***» [11, с. 129], «***Всіх** **злостей** **випустивши** **жала***» [11, с. 172] тощо. Такі форми засвідчують відголоски давньоруських парадигм, що часто передають архаїчні форми узгодження в роді та числі: «***Багацько** **трупа** **там** **палилось***» [11, с. 211] тощо; 2) архаїчні форми знахідного й орудного відмінків однини іменників жіночого роду давніх *-ā* (*-jā*), *-ī* основ, а також форми орудного відмінка однини іменників жіночого роду, які утворилися в давньоруській мові за допомогою закінчення *-ью* (*-ию*), що поступово в писемних пам'ятках наступного староукраїнського етапу переросло у флексією *-у* (*-ю*): «***За** **Смертію** **слідом** **валилось** **жінок**, **свекрух** і **мачух** **злих***» [11, с. 71] тощо; 3) представлені форми називного відмінка однини іменників середнього роду колишніх *-jō*-основ зі старою флексією *-є* (*-е*): «*Там **всі** **невірні** і **христьяне**, ...**Була** **ту** **шляхта** і **міщане***» [11, с. 81] тощо; 4) форми орудного відмінка двоїни, що сьгодні зберігаються у вигляді флексії орудного відмінка множини *-има* парних іменників і субстантивів, а в попередні етапи розвитку літературної мови мали відмінкові закінчення *-ами*: «***З** **зажмуреними** **всі** **очами***» [11, с. 80].*

Значно ширше представлені архаїчні лексико-морфологічні явища в системі прикметника, серед яких ми виділили такі: 1) нестягнені повні форми прикметників (дієприкметників, порядкових числівників, вказівних, означальних і питально-відносних займенників): «*Удавсь на **всеє** **зле** **проворний***» [11, с. 16], «*Я **все** **б** **зробив** **за** **сюю** **плату***» [11, с. 18], «*І **страву** **всякую**, **без***

мови *В голодній пхали все куток*» [11, с. 20], *«Тут їли рознії potravu»* [11, с. 23], *«Мізерній наклав дві скриньки»* [11, с. 31], *«Чи знав ти, що таке гроші?»* [11, с. 32], *«Були щоб з вами злії боли»* [11, с. 33], *«Щоб горе злеє розказать»* [11, с. 34], *«Панове, знаєте, трояни. І всі хреценії миряни»* [11, с. 38], *«І браги повнії діжки»* [11, с. 39], *«Троянці волокли з собою Старую бабу, як ягу»* [11, с. 49]; *«Я добрую вам раду дам»* [11, с. 49]; *«Прокинься, милеє дитячко!»* [11, с. 54]; *«Він до тії прийшовши хати»* [11, с. 60]; *«Як вийшла бабице старая, Крива, горбатая, сухая»* [11, с. 61]; *«Не ангели – такії ж люди»* [11, с. 64]; *«Якеєсь дерево росте; На нім кислиці не простії, / Ростуть – як жар, всі золотії»* [11, с. 65]; *«В лісну гуцу і пішов»* [11, с. 66]; *«Як ось пред якуює гору Прийшли»* [11, с. 69]; *«Якієсь злидні ще стояли, Се все десятиці та соцькії, Начальники, п'явки людськії»* [11, с. 71]; *«Ось глянься, що оце такеє! Оце деревце, бач, злотее»* [11, с. 75], *«Там чути жалобнії крики»* [11, с. 79], *«Пішов в другії ворота»* [11, с. 85], *«І вибивать царську хату Либонь, покликали Ахмату»* [11, с. 112], *«Которую сам добре знаєш»* [11, с. 163]; *«Як травка, скошена в полі»* [11, с. 198], *«В коротке мировеє врем'я Латинське і троянське плем'я Було як близькая рідня»* [11, с. 210]; *«В таку щасливую годину Еней чимдуж спис розмахав»* [11, с. 230], *«Ти будеш за сіє спасенний»* [11, с. 230], *«І мову слезную рече»* [11, с. 231] тощо; 2) стягнені прикметникові, дісприкметникові та займенникові форми; *«І розвела пожар чимал»* [11, с. 35]; *«Та світ мені сей став не мил»* [11, с. 232]; *«В такім наряді влізши в хату»* [11, с. 29]; *«Зо всей одежі роздяглась»* [11, с. 35]; *«Не мил тобі уже десь світ?»* [11, с. 65]; *«Як циган, смуглой цери був»* [11, с. 73]; *«Хто чим багат, то тим і рад»* [5, с. 94]; *«Сей переряжен в обезяну, І осужден людей смішить»* [11, с. 103]; *«Не шаблею ж убит і Авель»* [11, с. 132]; *«Хто тяглий, кінний, хто же піи»* [11, с. 132], *«Щоб битися, то рад летить»* [11, с. 133]; *«Бог милостив для грішних всіх»* [11, с. 147]; *«Все рад робити для тебе»* [11, с. 149] тощо; 3) архаїчні відмінкові форми прикметників, зокрема й із розряду відносних: *«Ніхто сердеги не рятує Із рук троянська силача!»* [11, с. 228], *«Біда з злословими бабами!»* [11, с. 229], *«Олімпські нами управляють»* [11, с. 230], *«І мову слезную рече»* [11, с. 231], *«Взяла кораблик бархатовий»* [11, с. 26], *«По нашому хохлацьку строю /»* [11, с. 29], *«Що наші гречеські ковбаси! /»* [11, с. 106], *«Що не доспиши петрівської ночі»* [11, с. 106], *«В послідній раз Сульмон зіва»* [11, с. 171]; *«І од ритульська стратилата»* [11, с. 181] тощо; 4) творення складної форми ступенів порівняння якісних прикметників за допомогою слів «самий», «тяжко», «з диявола»:

«І самі гарнії приправи» [11, с. 23], *«І самой тихою порою»* [11, с. 35], *«Великий тяжко був пожар»* [11, с. 35], *«З диявола швидкі, проворні»* [11, с. 59], *«І самих злійших нам врагів»* [11, с. 146], *«У самих храбрійших троян»* [11, с. 182]; 5) творення вищого ступеня прикметників за допомогою префікса *іс-* і суфікса *-ійш-*: *«Іскваннійший за всякі штуки»* [11, с. 103]; *«Здавався гірчийший їй від перцю»* [11, с. 16], *«Ось привезли і мальовання Роботи первійших майстрів»* [11, с. 112], *«Криклівійша із щебетух»* [11, с. 118], *«Яхиднійша од всіх відьом»* [11, с. 118], *«Там грудь сильнійша од гармат»* [11, с. 169], *«Що ми трусливійші жидів»* [11, с. 183]; *«За внуків славнійших дідів!»* [11, с. 183]; *«А ти, Латине, всіх благійший, Прибав Енею дар смачнійший»* [11, с. 214] тощо. Аналогічно творяться ступені порівняння прислівників: *«Далеко тяжко в ліс забравсь»* [11, с. 67], *«Гребли з диявола всі дружно»* [11, с. 101] тощо.

Чимало архаїчних форм в «Енеїді» пов'язано з уживанням займенників: *«Ночною се було добою, І самой тихою порою»* [5, с. 35], *«Здоров, синашу, ма дитячко»* [11, с. 35], *«А сами мовчки одступили»* [11, с. 113], *«Скрізь прослана була ряднина До самой хвіртки від воріт»* [11, с. 113], *«Цариці мусим сю піднесть»* [11, с. 116], *«Мні мила ваша вся громада»* [11, с. 116], *«Потямить, якова-то я»* [11, с. 118], *«Ізгинеш од руки моєї!»* [11, с. 122], *«Од злості, з хмелю ввесь трусився»* [11, с. 122], *«В сіє-то нещасливе врем'я»* [11, с. 125], *«І казку мні скажи такую, Якой іще ніхто не чув!»* [11, с. 129], *«Щоб ложку, казанок всяк мав»* [11, с. 129], *«Своєй отчизни для сторожі»* [11, с. 133], *«Тілесні сили в кім охляли, В тім дух не швидко, та замре»* [11, с. 143], *«Забувши о біді своєї»* [11, с. 148], *«Що получала во дні они»* [11, с. 174]; *«Богів се воля! Вірте мні»* [11, с. 161]; *«Мовляв (нехай покой му вічний)»* [11, с. 163]; *«То і повинен жить для ней»* [11, с. 163]; *«В безпечності не сподівались Ні од кого ніяка зла»* [11, с. 166]; *«Щоб мні ритульців розідрать»* [11, с. 175]; *«Дай поміч мні стишок зложить!»* [11, с. 175]; *«Над всіми оставався начальний»* [11, с. 183]; *«Щоб сильною своєю рукою»* [11, с. 219]; *«Хоть в віщо хоч перекидайся»* [11, с. 230] тощо.

Наявні в поемі числівникові архаїчні форми: *«Мезап, Галес в другім отряді»* [11, с. 156]; *«На перву ритулян попитку»* [11, с. 173]; *«Троян багацько подушила»* [11, с. 177]; *«А вас тут стілько, боїтесь»* [11, с. 183]; *«Юнона в первий раз смирилась»* [11, с. 229], *«Крилатая, з сім'ю главами»* [11, с. 154].

Архаїзація проглядає й у ситуаціях неузгодженості роду іменника та числівника: *«Одна дівча була гостренька»* [11, с. 97] тощо. Трапляється вживання архаїчної двоїни: *«Він мав на голові дві тварі»* [11, с. 134].

Частотними є архаїчні форми прислівників: «*Ануге, нуге, йдіте швидче*» [11, с. 42]; «*Нігде од неї не ввильнув*» [11, с. 117]; «*Побачив люду скрізь багацько*» [11, с. 126]; «*Бояри вмиг скомпоновали*» [11, с. 129]; «*Цибелла перше закректала, А послі кашлять начала*» [11, с. 160]; «*Тебе прогонять відсіля*» [11, с. 161]; «*А послі Ремових він воїв По одному всіх подушив*» [11, с. 167]; «*Що й очі вискочили преч*» [11, с. 167]; «*Вблизи тут був намет Серрана*» [5, с. 167]; «*Пора нам відсіль уплітати*» [11, с. 168]; «*Ох! Чом не звіря, чом не львиця?*» [11, с. 175]; «*І тут начав щосил кричати*» [11, с. 179]; «*І вовся з ніг його зшибає*» [11, с. 182]; «*Щоб преч із кріпості втікать*» [11, с. 183]; «*Вдень п'яні сплять, а крадуть вніч*» [11, с. 185]; «*Відкіль же Турн тут притуливсь?*» [11, с. 186]; «*Бо нігде рифм уже достать*» [11, с. 189]; «*Кричать, біжять, спішать якмога*» [11, с. 189]; «*Що так негречі кличе к бою*» [11, с. 203]; «*А в смутний час навтікача!*» [11, с. 214]; «*Коли б пан Феб од перепною Заранше в воду не заліз*» [11, с. 217]; «*Богині в гніві также баби*» [11, с. 188]; «*Тепер дівчат хоть гать гати; Тепер на сей товар не скудно*» [11, с. 218]; «*Сперва тихенько, послі вглас*» [11, с. 220]; «*Все вмиг зробилось кулішем*» [11, с. 220]; «*Мов галка, нарядилась вмах*» [11, с. 227]; «*Ти зла їм вдоволь задала*» [11, с. 229]; «*Енею глуздівно сказав*» [11, с. 230] тощо.

Характерною для мови поеми «Енеїда» є велика кількість застарілих форм прийменників, сполучників, часток: «*Мене боги к тобі послали*» [11, с. 54]; «*І жарили зо всіх боків*» [11, с. 78]; «*Ходім лишень к моїй господі*» [11, с. 96]; «*К чому і як Еней щасливий*» [11, с. 97]; «*Подумать о біді своєї*» [11, с. 103]; «*Послів повів к царю з пихою*» [11, с. 113]; «*Еней по щастю без поміхи Вдавався в жарти, ігри, сміхи, А о Юноні і забув*» [11, с. 117]; «*Робила об собі лепорт*» [11, с. 118]; «*І зараз лист послав к Енею*» [11, с. 122]; «*Як тільки к пам'яті вернулась*» [11, с. 124]; «*Зізвав к собі панів вельможних*» [11, с. 127]; «*Хто ж о війні проговориться*» [11, с. 128]; «*К присязі зараз привели*» [11, с. 129]; «*Перед себе списи наставлять*» [11, с. 130]; «*І гасло всім к війні дає*» [11, с. 134]; «*К роботі приганя майстрів*» [11, с. 150]; «*К Лависі од любові був в горі*» [11, с. 155]; «*З плосилку гнися хоть в дугу*» [11, с. 157]; «*Нетленні од рода в род*» [11, с. 160]; «*А о повинності мовчиши*» [11, с. 163]; «*Обнявшись со Евріалом-земляком*» [11, с. 164]; «*Прокрастить можна поуз стан*» [11, с. 165]; «*І самачно по вечері спав*» [11, с. 167]; «*І од землі туман піднявся*» [11, с. 169]; «*Об мертвих вість скрізь пронеслася*» [11, с. 173]; «*І спорить о своїх правах?*» [11, с. 191]; «*О смерті князя всі ридали*» [11, с. 198]; «*По серцю їм ся річ була*» [11, с. 209];

«*Прокинь к Лавинії любов*» [11, с. 214]; «*Гінця к Енею посилає*» [11, с. 219]; «*Еней од рани шкандибає*» [11, с. 222]; «*Либонь, і під руку ведець*» [11, с. 222]; «*Я, далебі, дурна була*» [11, с. 229]; «*Не тебе, далебіг, боюсь*» [11, с. 230] тощо.

Отже, проведений аналіз граматичних архаїзмів у складі лексики поеми І. Котляревського «Енеїда» засвідчує, що автор, користуючись для її написання селянською говіркою свого краю, «простонародною» мовою, досить активно використовував фонетичні, словотвірні та морфологічні архаїчні риси, що засвідчує тяглість традицій формування української народної мови, а на її основі – літературної.

Водночас аналіз лексики поеми підводить до розуміння досить помітних впливів на її склад панівної на той час російської мови, що знайшло свій відбиток і в мові «Енеїди» на лексичному й граматичному рівнях і що може стати предметом подальшого аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нахлік Є.К. Перелицьований світ Івана Котляревського: текст – інтертекст – контекст / наук. ред. В. Панченко ; НАН України. ДУ «Інститут Івана Франка». Львів, 2015. 543 с.
2. Пилинський М.М. Із спостережень над мовою і стилем «Енеїди» І. Котляревського. *Мовознавство*. 1988. № 5. С. 25–29.
3. Шевельов Ю. Традиція і новаторство в лексичній і стилістичній І.П. Котляревського. Чернівці : Рута, 1998. 78 с.
4. Лисинюк М.В. Внесок представників письменства у становлення української літературної мови (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.). *Питання культурології*. Вип. 34. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Pkl_2018_34_12.pdf (дата звернення: 10.06.2021).
5. Буткова Г.В. Мова і культура: продукт історії. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/93862/26-Butkova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 22.07.2021).
6. Степаненко М. Мовотворчість Івана Котляревського. *Зоря Полтавщини*. 19.03.2019. URL: <http://zorya.poltava.ua/movotvorchistivana-kotljarevskogo/> (дата звернення: 04.07.2021).
7. Павленко Л. Граматичні архаїзми у творчості Тараса Шевченка. *Волинський філологічний*: текст і контекст: збірник наук. праць: Творчість Т. Шевченка: традиції і сучасність / упоряд. І. Мельник. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. Вип. 18. С. 318–328.
8. Колоїз Ж. Лексичні архаїзми у творчій спадщині Івана Нечуя-Левицького. *Філологічні студії*. *Науковий вісник Криворізького дер-*

жавного педагогічного університету. 2009. Вип. 3. С. 68–81.

9. Баранник Н.О. Архаїзми в романах С. Склярєнка «Святослав», «Володимир». *Література та культура Полісся. Серія «Філологічні науки»* : збірник наук. праць Ніжинського державного університету імені М. Гоголя. 2019. № 96. № 13. С. 202–213.
10. Гайдукєвич Г. Історизми та архаїзми як основні виражальні засоби історичної стилізації. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/> (дата звернення: 14.07.2021).
11. Котляревський І. П. Енеїда : Поема; Наталка Полтавка : П'єса: для серед. та ст. шк. віку / передм. та приміт. О.І. Гончара ; Післямова В.О. Шевчука. Київ : Веселка, 2000. 327 с.

REFERENCES

1. Nakhlik, Ye. K. (2015) Perelytsovanyi svit Ivana Kotliarevskoho: tekst – intertekst – kontekst [The transliterated world of Ivan Kotliarevsky: text – intertext – context] Scientific editor V. Panchenko; NAS of Ukraine. SI «Ivan Franko Institute». Lviv, 543 p.
2. Pylinskyi, M. M. (1988) Iz sposterezhen nad movoiu i stylem «Eneidy» I. Kotliarevskoho [From observations on the language and style of I. Kotliarevsky's «Eneida»]. *Movoznavstvo*, № 5, pp. 25–29.
3. Shevelov, Yu. Tradytysia i novatorstvo v leksytsi i stylistytsi I. P. Kotliarevskoho [Tradition and innovation in the vocabulary and style of I. P. Kotliarevskyi]. Chernivtsi: Ruta, 1998. 78 p.
4. Lysyniuk, M. V. Vnesok predstavnykiv pysmenstva u stanovlennia ukrainskoi literaturnoi movy (druha polovyna XVIII – persha polovyna XIX st.) [The contribution of representatives of literature in the formation of the Ukrainian literary language (second half of the XVIII – first half of the XIX century)]. *Pytannia kulturolohii*, vol. 34. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Pk1_2018_34_12.pdf (date of application 10.06.2021).
5. Butkova, H. V. Mova i kultura: produkt istorii [Language and culture: a product of history]. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/93862/26-Butkova.pdf?sequence=1> (date of application 22.07.2021).
6. Stepanenko, M. (2019) Movotvorchist Ivana Kotliarevskoho [Language art by Ivan Kotliarevskyi]. *Zoria Poltavshchyny*. 19.03.2019. URL: <http://zorya.poltava.ua/movotvorchist-ivana-kotliarevskoho/> (date of application 4.07.2021).
7. Pavlenko, L. (2014) Hramatychni arkhazmy u tvorchosti Tarasa Shevchenka. [Grammatical archaisms in the works of Taras Shevchenko]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*: Collection of scientific works: Creativity of T. Shevchenko: traditions and modernity / compiler I. Melnyk. Lutsk : Lesia Ukrainka East European National University, vol. 18, pp. 318–328.
8. Koloiz, Zh. (2009) Leksychni arkhazmy u tvorchii spadshchyni Ivana Nechua-Levytskoho [Lexical archaisms in the creative heritage of Ivan Nechuy-Levytsky]. *Filolohichni studii*: Scientific Bulletin of Kryvyi Rih State Pedagogical University. 2009, iss. 3, pp. 68–81.
9. Barannyk, N. O. (2019) Arkhazmy v romanakh S. Skliarenka «Sviatoslav», «Volodymyr» [Archaisms in S. Sklyarenko's novels «Sviatoslav», «Volodymyr»]. *Literatura ta kultura Polissia*. № 96: Collection of scientific works of Nizhyn State University by M. Hohol. Philological Sciences Series, № 13, pp. 202–213.
10. Haidukevych, H. Istoryzmy ta arkhazmy iak osnovni vyrazhalni zasoby istorychnoi stylizatsii [Historicisms and archaisms as the main means of expression of historical stylization.]. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/> (date of application 14.07.2021).
11. Kotliarevskyi, I. P. (2000) Eneida: Poem; Natalka Poltavka: play: for middle and senior school age. Preface and notes by O. Gonchar; afterword by V. Shevchuk. Kyiv: Veselka, 2000. 327 p.